

BİBLİYOGRAFYA :

Zeki Velidî Togan, *Bugünkü Türkli Türkistan ve Yakın Tarihi*, İstanbul 1981, s. 155-156; Gunnar Jarring, *Return to Kashgar* (trc. Eva Claesan), Durham 1986 (eserin aslı İsveççe olup *Åter till Kashgar* adıyla yayımlanmıştır: Stockholm 1979); R. Rahmeti Arat, "Kâşgar", *İA*, VI, 408-409; W. Barthold—[B. Spuler], "Kâshghar", *EI²* (ing.), IV, 699.

ORHAN F. KÖPRÜLÜ

ÂFÂKÎ

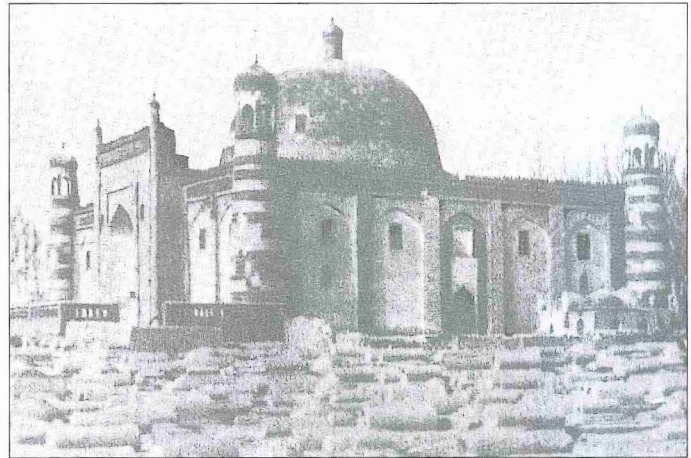
(أفاقى)

İslâm düşüncesi ve fıkıh alanlarında farklı anlamlarda kullanılan bir terim.

□ İSLÂM DÜŞÜNCESİ. Türk-İslâm düşünce tarihinde **objektif** (nesnel) karşılığında kullanılan kelâm, felsefe ve psikoloji terimi.

Arapça **ufuk** kelimesinin çoğulu olan **âfâka** nisbet eki getirilerek yapılmış bir kelimedir. Osmanlıca'da **âfâkî** yerine **şey'î**, **zihnî** gibi daha başka terimler de kullanılmış, bu terimlerle genellikle, dış dünya ile ilgili olan, ferdin şahsî görüş ve inançlarından bağımsız olarak geçerliliği bulunan, herkesin izleyip gözleyebileceği reel durumlarla ilgili olan şey" kastedilmiştir. **Âfâkî** Türkçe'de mecaz olarak, "gelişigüzel söylenmiş (boş sözler), gayri ilmi (ifadeler); belli bir düşünce ve hayat düzeni olmayan (adam)" gibi mânalara da gelmektedir. **Âfâkî** teriminin karşıtı olan ve **sübjektifin** eş anlamlısı olarak kullanılan **enfüsî*** ise Arapça **nefs** (kişi, ruh, süje) kelimesinin çoğulu olan **enfüse** nisbet eki ilâvesiyle elde edilmiş bir terim olup "değeri ve geçerliliği kişiye bağlı olan, başkalarının izlenip gözlenemeyen, ruhî ve derunî durumlarla ilgili" anlamına gelir. Bu anlamıyla **enfüsî**, insanın bizzat kendisiyle ilgili zihnî veya ruhî deney ve sezgileri dir. Nitekim **enfüsî** kavramının bu muhtevasından dolayı mantık, psikoloji ve ahlâk ilimlerine **felsefe-i enfüsüye** (sübjektif felsefe) denilmiştir.

Türk-İslâm ilim ve fikir adamları **objektif** ve **sübjektife** karşılık bulmak için **âfâkî** ve **enfüsî** kelimelerini terimleştirirken Kur'ân-ı Kerim'deki (bk. Fussilet 41/53) **âfâk** ve **enfüs** kelimelerinin karşıt kavramlar olarak bir arada kullanılmış olmasından hareket etmişlerdir. Söz konusu âyetin meâli şöyledir: "Gerek âfâkta, gerek enfüste delillerimizi (âyât) yakında onlara göstereceğiz." İ-

Afak
Hoca
Türbesi

lâm bilginleri başlangıçtan itibaren söz konusu âyetle ilgili olarak birbirinden az çok farklı yorumlar yapmışlardır. Bu yorumlar genellikle **âfâk**ın "dış dünya ve madde âlemi", **enfüsün** ise "insanın iç dünyası ve ruh âlemi" olarak anlaşılması gerektiği noktasında birleşmektedir. İlk dönemlerden günümüze kadar ulaşan bu değerlendirmelerin ışığı altında, "âfâkî âyetler" in tabii, müşahedeye dayanan deliller, beş duyu ile elde edilen müsbet ilimler, "enfüsî âyetler" in ise psikolojik ve zihnî deliller mânasına geldiğini söylemek mümkündür. İslâm âlimleri ilmi araştırmalarda, **âfâk** ve **enfüs** kelimelerinin yer aldığı âyet-i kerîmeden hareketle metot fikrine ulaşmanın mümkün olduğunu göstermişlerdir. Buna göre, bir konunun ilmî bakımdan açıklığa kavuşturulması için ileriye sürülecek olan deliller, ya duyu organlarıyla yapılacak dış gözleme yani objektif metoda ya da gönül yoluyla yani sezgi ile gerçekleştirilecek iç gözlem metoduna dayanmalıdır. Nitekim müslüman ilim ve fikir adamları, Kur'ân-ı Kerim'in bu yaklaşımına uygun olarak Allah'ın varlığını ispat (isbât-ı vâcib) konusundaki delilleri, sonradan **âfâkî** ve **enfüsî** diye adlandırılan iki kısma ayırmışlardır. Kelâm âlimleri daha çok **âfâkî** yani dış dünya ile ilgili olan (kozmojik ve ontolojik) delillere ağırlık verirken, mutasavvıflar **enfüsî** yani insanın iç dünyasına ve ruh âlemine ait psikolojik ve ahlâkî delilleri tercih etmişlerdir.

Batı felsefesinde Descartes, Kant, Auguste Comte gibi filozoflar tarafından değişik anlamlarda kullanılmış olan **objektif** ve **sübjektif** terimlerinin Türkçe'ye **âfâkî** ve **enfüsî** kelimeleriyle aktarılması konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. İsmail Fenni Ertuğrul, ke-

lâm ve İslâm felsefesine ait eserlerde bu iki kelime yerine **hâricî** ve **zihnî**, yahut **hâric-i zihnî** ve **hâric-i nefsi** gibi tâbirlerin bulunduğunu söyleyerek, **âfâkî** ve **enfüsînin objektif** ve **sübjektif** karşılığında kullanılmayacağını savunmuştur. Babanzâde Ahmed Naim ise Arap dil bilgisine göre çoğul kelimeler nisbet ekiyle kullanılmayacağından, **objektif** ve **sübjektif** kelimelerinin karşılığı olarak **ufkî** ve **nefsî** denilmesi gerektiğini, ancak Kur'an'da geçen lafızları korumak amacıyla **âfâkî** ve **enfüsî** terimlerinin özellikle tercih edilebileceğini kaydetmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Taberî, *Câmi' u'l-beyân*, Bulak 1323-29, XX, 4-5; İbn Sînâ, *el-İşârât* (nşr. Süleyman Dünyâ), Kahire 1959, III, 483; Fahreddin er-Râzî, *Şerhu'l-İşârât*, Kahire 1325, I, 214; a.m.f., *Me-fâttihü'l-gayb*, Kahire 1934-62, XXVII, 139; Kurtubî, *el-Câmi' li-âhkâmî'l-Kur'ân* (nşr. Ebû İshak İbrâhim), Kahire 1386-87/1966-67, XV, 374-375; *Lisânü'l-'Arab*, "efk" md.; Hasan el-Mustafavi, *et-Taḥkîk fî kelimâtî'l-Kur'ânî'l-Kerîm*, "efk" md.; İzmirli İsmail Hakkı, *Fenn-i Menâhic*, İstanbul 1329, s. 47-50; G. L. Fonsegrive, *Eléments de Philosophie (Mebâdî-i Felsefedan Birinci Kitap: İlmü'n-nefs*, trc. Ahmed Naîm), İstanbul 1331, s. 40, 111-113; İsmail Fenni, *Lugatçe-i Felsefe*, İstanbul 1341, s. 464-465, 664-667; A. Lalande, *Vocabulaire Technique de la Philosophie*, "Objectif", "Subjectif" m.d.leri; M. N. Çankı, *Büyük Felsefe Lugatı*, "Objective", İstanbul 1955, II, 531-535; a.e., "Subjective", İstanbul 1958, III, 232-234; El-malılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, VI, 4216; Ferid Ayiter, "Âfâkî", *İTA*, I, 111-112; J. Mark Baldwin, "Objective", *ERE*, IX, 440.

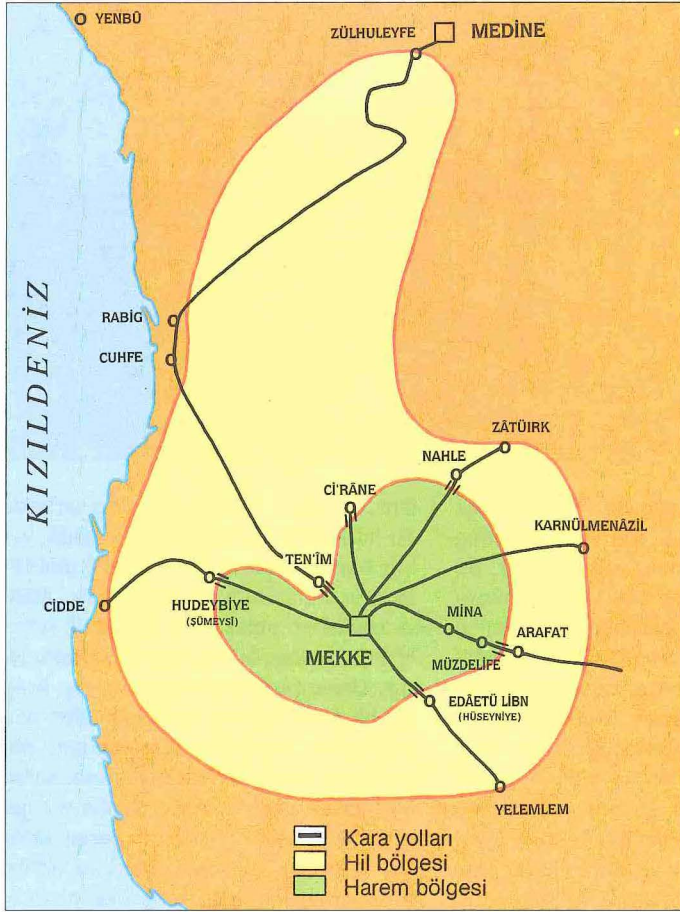

METİN YURDAGÜZ

□ FIKIH. **Mikât*** sınırları dışında oturan kimseler için kullanılan terim.

Mikât ile Harem bölgesi arasında kalan Hil bölgesinde oturanlara **Hillî**, **Bustânî** veya **Mikâtî**, Harem bölgesinde

ĀFET

(أَفَاتٌ)

İslâm ahlâkı,
fıkıh ve hadis alanlarında
farklı anlamlarda kullanılan
bir terim.

Sözlükte "belâ, musibet, hastalık, kusura, genellikle isabet ettiği şeyi faydalı olmaktan çıkararak durum" gibi mânalara gelir. Kur'ân-ı Kerîm'de bulunmamakla birlikte hadislerde bu anlamlar yanında "ölüm, bir kabiliyet veya hasletin fayda ve değerini ortadan kaldıran ârizî hal" gibi mânalarda da geçmektedir.

□ AHLĀK. İslâm ahlâkında âfet insan nefsinin kötü eğilimleri ile dış organların kötü fiil ve hareketleri hakkında kullanılmıştır. Riya, kin, kıskançlık gibi insan nefsinin kötü eğilimleri ile yalan, giybet gibi kötü sözler ve diğer yanlış ve haksız fiiller insanın selim fitratını bozduğu, ahlâkî kemale ulaşmayı engellediği ve mutsuzluğa götürdüğü için İslâm ahlâkçıları bunlara çoğunlukla **âfât** (âfetler), bazan da **emrâz** (hastalıklar) adını vermişlerdir. Daha çok Gazzâlî'nin *İhyâ'ü 'ulûmi'd-dîn* ve *Kimyâ'ü's-sa'âde* adlı kitaplarına dayanan ve bunlardaki konuları yeniden sistemleştiren sonraki bazı müelliflerin ahlâk ve nasihat kitaplarında bu kötülükler, âriz oldukları meleke veya organlara göre seviz bölümde incelenmiştir. Bunların ilki olan kalbin âfetleri, başta inkâr, şirk ve nifak olmak üzere düşünce ve inanç alanındaki yanlışlıklarla riya, kin, kıskançlık gibi duygu alanındaki fenalıkları ifade eder. İkinci sırada yer alan dilin âfetleri Gazzâlî'nin *İhyâ'ü 'ulûmi'd-dîn*'inde yirmi maddede toplanmıştır. Bunlar yalan, giybet, sövüp sayma gibi genellikle ferdin ahlâkî şahsiyetine, toplumun dirlik ve düzenliğine zarar veren, adalet ilkesine, edep kurallarına aykırı düşen sözlü kötülüklerdir. Geri kalan âfetler grubu ise kulak, göz, el, karın, cinsel organ ve ayaklar ile ilgili ahlâkî kötülükleri ihtiva eder. Son olarak, herhangi bir meleke ve organa nisbet edilmeyen, ancak dinin ve ahlâkın kötü saydığı tutum ve davranışlar da "bedenin bir organa bağlı olmayan âfetleri" başlığı altında dokuzuncu âfetler kümesi olarak gösterilmiştir. Sila-i rahmi terketme, vesvese, insanlar arasında ihtilâf ve çekişme, bid'at, hurafeler vb. fenalıklar bu kısımda incelenir.

oturanlara Haremî, Mekkeliler'e de Mekki denmektedir.

Gerek hac veya umre için, gerekse başka bir maksatla Mekke ve Harem bölgesine gitmek isteyen âfâkîlerin Mikât'ta ihrama girmesi Hanefî, Mâlikî ve Hanbelî mezheplerine göre vâciptir. Mekke ve Harem bölgesine ihramsız girenler hac veya umre yapmakla mükellef olacakları gibi, ihrama girmek için de Mikât'a dönmeleri gerekir. Şâfiîler'e göre hac veya umre dışında bir maksatla Harem'e gitmek isteyenler ihrama girmek zorunda değildirler. Herhangi bir sebeple Mikât sınırları dışına çıkan Harem ve Hil bölgesi sakinleri, oradan doğrudan doğruya Harem bölgesine gitmek istediklerinde, âfâkîler gibi ihrama girmekle mükelleftirler. Hil bölgesi halkı, hac veya umre niyeti olmadan bir ihtiyaç için Harem bölgesine ihramsız girebildiği gibi, Mikât sınırını geçmedikçe herhangi bir sebeple Harem dışına çıkan Mekkeliler de ihramsız geri dönebilirler. Âfâkîler de Harem'e gitme niyeti olmadan doğrudan Hil bölgesine geldiklerinde, herhangi bir ihtiyaç için Harem bölgesine girme hu-

susunda Hil sakinleri gibidirler. Âfâkîlerin hac veya umre için Mikât'ta ihrama girmelerine karşılık, Hil halkı Hil bölgesinden, Harem halkı ise hac için buldukları yerden, umre içinse Hil bölgesinden ihrama girerler.

Hac konusunda âfâkîlerin diğerlerinden ayrıldıkları öteki belli başlı hususlar da şunlardır: 1. Hacc-ı temettü ve hacc-ı kırân yapmak âfâkîlere mahsus olup diğerleri yalnız hacc-ı ifrâd yaparlar. 2. Âfâkîlerden hacc-ı ifrâd ve hacc-ı kırân yapanların kudüm tavafı yapmaları sünnettir. Mikât sınırları içinde bulunanlar ile hacc-ı temettü ve umre yapanlar bu tavafı yapmazlar. 3. Âfâkîlerin vedâ tavafında bulunmaları vâciptir. 4. Âfâkîlerin hac süresince nâfile tavaf yapmaları, diğerlerinin aksine, Mescid-i Harâm'da nâfile namaz kılmalarından efdaldir.

BİBLİYOGRAFYA :

Lisânü'l-'Arab, "efk" md.; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-ğadîr*, Bulak 1315-18, II, 131; *el-Fetâvâ'l-Hindiyye*, Bulak 1310, I, 221, 234, 239, 253; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, Kahire 1386-89/1966-69; II, 142, 152, 154; K. Miras, "Âfâkî", *İTA*, I, 110-111; *Mu.F*, I, 95-96; II, 145 vd.

HAMDİ DÖNDÜREN